

Nyomdameghatározás – könyvdíszek segítségével

Bánfi Szilvia

Az impresszum nélküli nyomtatványok azonosítását segítheti a 18–19. század fordulóján működő nyomdáink könyvdíszkészletének részletes ismerete. Ugyanis a hazai 18. század végi kiadványok közül az impresszum nélküliek nyomdai meghatározása több szempontból is nehézségekbe ütközik. Ennek oka, hogy a korábbi századokban működő nyomdai készletek betűtípusait és könyvdíszait olyannyira jellemző egyedi vonások ekkorra megszűntek. A 18. századi nyomdáink könyvdíszeket és betűtípusait is többnyire azonos forrásból, többségében még mindig bécsi közvetítéssel szerezték be.

Jó példa erre a Magyarországon, 1780 és 1817 között működő fametsző, J. Gritner fametszeti könyvdíszek, illetve az ezekről készített fémöntvényeknek egyidejű feltűnése több egykorú hazai nyomdászunk kiadványában. Megtapasztalhatjuk, hogy a Gritner szignóval ellátott könyvdíszek nagyjából azonos időkorben fordultak elő Landerer János Mihály (pozsonyi és kassai), Weber Simon Péter (pozsonyi és komáromi), Gottlieb Antal (váci és nagyvárad), Szigethy Mihály (debreceni, nagyvárad, miskolci), Hochmeister Márton (kolozsvári, szebeni), Streibig József (győri), valamint Trattner Mátyás (pesti) nyomtatványaiban.¹ De ugyanez tapasztalható számos

szignátlan könyvdísz esetében. Vagyis a 18. század utolsó negyedében, de még a 19. század első két évtizedében is több nyomtatóműhely készletének összehasonlításakor a betűk és díszek nagyszámú azonossága állapítható meg. Ennek valószínű magyarázata, hogy a fentebb említett tipográfiai azonos betű- és díszkészletüket közös forrásból szerezhették be.²

A másik nehézség, hogy a retrospektív magyar nemzeti bibliográfiákat megjelentető Országos Széchényi Könyvtár RMNy szerkesztőségében a V. Ecsedy Judit vezetésével folyó tudományos alapkutatás³ célja a 18. századi régi magyarországi nyomdák készletének rekonstruálása volt az

1780-as időhatárig. Ezt a határidőt a hirtelen megnövekedett könyvanyag indokolta.

Azaz, nem rendelkezünk olyan segédeszközzel, ami segítené a hiányos impresszumú hazai kiadványok nyomdai meghatározását könyvdíszek segítségével. Épp ezért igen megnehezül a 18–19. század fordulójának utolsó, illetve első két évtizedében megjelentett, hiányos impresszumú nyomtatványok azonosítása. Különösen igaz ez „Nyomtatott ebben az Esztendőben” típusú impresszummal megjelentetett ponyvák esetében. Vagyis nem elég egyetlen nyomda felszerelését jól ismereni, hanem az adott periódusban működő szóba jöhető műhelyek mindegyikét figyelembe kell venni. Elemezni kell az azonos könyvdíszeket szerepeltető nyomdák esetében, hogy mikortól és milyen további díszekkel együtt alkalmazták őket. Ebből az adott nyomdára vonatkozó tipográfiai sajátosságokat, egyedi jegyeket lehet megállapítani. E megfigyelések során jellegzetes eltérések is megfigyelhetők, amelyek adódhattak a haszná-

1 VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes, „Gritner J. magyarországi munkásságának körvonalai”, *Ars Hungarica* 9, 2. sz. (1981): 226. – Gritner először a Bécsben megjelenő Hadi és más Nevezetes Történetek, illetve a Magyar Kurir szerkesztőivel került kapcsolatba, az ő számukra dolgozott az 1780-as években, ezután tűntek fel metszetei itthon.

2 Például a bécsi Johann Thomas Trattner nyomda betűöntődjéből. V. Ecsedy Judit, „A Trattnerék Magyarországon – egy évforduló alkalmából”, *Magyar Grafika*, 63, 4. sz. (2019): 62–67. Itt megjegyzendő, hogy feltehetően a Johann Thomas Trattner-féle betű- és könyvdíszkészlet magyarországi elterjedését tovább erősíthette a pesti Trattner-tipográfia 1782/83-as felállítása is. Igazolhatja ezt a Trattner-féle könyvdíszeknek az 1780-as évektől tapasztalható feltűnése több hazai nyomdánkban.

3 OTKA K 104231.

lat miatt keletkezett sérülések-
ből. De a különbség előállha-
tott a fametszet nyomán
készült öntvény készítésekor is.
Sőt, akár másolatokkal is szá-
molnunk kell. Az alapos, több
tényezőt figyelembe vevő
tipográfiai vizsgálat segítségével
a hiányos impresszumú
ponyvatiús pontosabb meg-
határozása eredményesebb
lehet.

Tekintettel arra, hogy jelen-
leg még nem rendelkezünk
átfogó részletes ismeretekkel
a 18. század utolsó negyedé-
ben és a 19. század első két
évtizedében tevékenykedő
magyarországi nyomdák teljes
felszereléséről, ezért csupán
ízeltőként néhány példa segít-
ségével szeretnénk érzékeltetni
az említett időkorben megje-
lent impresszum nélküli
nyomtatványok azonosításá-
nak nehézségét és a meghatá-
rozást segítő módszereket.
Remélve, hogy e kisszámú
példa is segítségül szolgálhat
a kutatás számára.

**Johann Thomas Edler von
Trattner** bécsi műhelyében
alkalmazott könyvdíszekkel
azonos díszek a 18. századi
hazai nyomdáink készleté-
ben is előfordultak.

**1. Johann Thomas Trattner,
Bécs, 1756**

Trattner Mátyás, Pest, 1786

*Weber Simon Péter, Pozsony,
Komárom, 1791*

**2. Johann Thomas Trattner,
Bécs, 1756**

*Landerer János Mihály, Pozsony,
1773*

*Weber Simon Péter, Komárom,
1790 – Pozsony, 1809*

**3. Johann Thomas Trattner, Bécs,
1756; Wien, Prága, Trieszt, 1775**

*Weber Simon Péter, Komárom,
1789–1794*

*Özv. Weinmüllerné, Komárom,
1809*

*Hochmeister Márton, Kolozsvár,
1795–1800*

**4. Johann Thomas Trattner,
Bécs, 1756**

Weber Simon Péter, Komárom, 1794

5. Johann Thomas Trattner, Bécs, 1756

Weber Simon Péter, Pozsony, 1783

Weinmüller Bálint, Komárom, 1796

Trattner Máttyás, Pest, 1789

Strebig József, Győr, 1790

Első látásra azonosnak tűnik ez a stilizált növényi indákkal övezett bőségszarút ábrázoló fametszet (*5. számú*), amelyet öt nyomda használatából szemléltetünk. Azonban figyelmesebb vizsgálódást követően e típusú könyvdísz esetében finom különbségeket tapasztalhatunk. A legnagyobb eltérés a győri Strebig nyomdánál figyelhető meg. A bal oldali indánál lemaradtak a háromágú levelek. Feltehetően ennek oka sérülés lehetett. A jobb oldalról kiinduló inda felső vonala sem folyamatos, hanem megtörik, amely újabb sérülés nyomát mutatja. Összességében az eredeti könyvdísz rombusz formája így módon ennél a sérült dísznél nem érvényesül, aminek következtében azt az érzést kelti, hogy a könyvdísz balra megbillen. Mindezek ellenére a Strebig nyomda tömörebb vonalú díszé az eredeti bécsi Trattner nyomda könyvdíszével mutat hasonlóságot. Az azonos tematikájú, de megjelenítésében finomabb vonalú Matthias Trattner által alkalmazott könyvdísz viszont a Weber Simon Péter készletében meglévő dísszel rokonítható. Az 1783-ban alapított pozsonyi Weber-tipográfia eredeti felszereléséhez tartozó stilizált növényi indákkal övezett bőségszarút ábrázoló dísz az 1788-ban Komáromban létesített fióknyomdájának készletébe kerülhetett. Komáromi nyomtatóműhelyét 1794-ben Weinmüller Bálint vásárolta meg, aki ezt megelőzően faktorként irányította a fióknyomdát. Vagyis feltételezhetően ugyanarról a könyvdíszről van szó, amely valószínűleg fémbe vésett klisé lehetett.

Trattner Máttyás pesti és egykorú más magyarországi nyomdákban alkalmazott azonos könyvdíszek

1.

Trattner Máttyás, Pest, 1790–1793

Weber Simon Péter, Komárom, 1789–1790

Landerer János Mihály, Pozsony, 1774–1793

Weber Simon Péter, Pozsony, Komárom, 1791–1793

2.

Trattner Mátyás, Pest, 1793

Weber Simon Péter, Pozsony, 1790. Komárom, 1791

Özv. Weinmüllerné, Komárom, 1808

Az azonos típusú könyvdíszek használata során tapasztalt egyedi sérülések segítik ezen díszeket alkalmazó nyomtatóműhelyeknek az azonosítását, valamint a sérülés időpontjának megállapítása hozzájárul az impresszum nélküli nyomtatvány megjelenésének pontosabb meghatározásához is.

3.

Trattner Mátyás, Pest, 1792–1793

Weinmüller Bálint, Komárom, 1795

Gottlieb Antal, Nagyvárad, 1804

Bár a három hadijelvény erős hasonlóságot mutat egymással, alaposabb szemrevételezést követően mégis megfigyelhető néhány eltérés: a lándzsa-hegyek formája, egymáshoz viszonyított távolsága, valamint a trónoló Mars megjelenítése. Ezeknek a különbségeknek az ismerete hasznos lehet az impresszum nélküli nyomtatványok meghatározásakor.

J. Gritner által szignált, valamint a feltehetően maga metszette, vagy mások általa után metszett könyvdíszek használói

Weber Simon Péter, Pozsony, Komárom

Weber Simon Péter, Pozsony, 1786.
Szignó alul középen

Weber Simon Péter, Pozsony, 1786.
Szignó alul középen

Weber Simon Péter, Pozsony, 1786–1790, Pozsony, Komárom 1790. Szignó alul jobbra

Weber Simon Péter, Komárom, 1789–1790.
Szignó alul balra

Weber Simon Péter, Pozsony, Komárom, 1790,
Pozsony, 1800. Szigónó alul jobbra a hangszerek alatt

Weber Simon Péter, Pozsony 1790–1798.
Szigónó alul a könyvdísz jobb oldalán

Weber Simon Péter, Pozsony, 1798.
Szigónó alul a jobb oldali oszlop alján

Weber Simon Péter, Pozsony, 1800.
Szigónó alul középen Justicia mellett

Weber Simon Péter, Pozsony, Komárom, 1794.
Szigónó nélküli változat

Landerer János Mihály, Pozsony

Landerer János Mihály, Pozsony, 1787.
Szigónó alul a bal sarokban

Landerer János Mihály, Pozsony, 1789.
Szigónó alul jobbra

Landerer János Mihály, Pozsony és Pest, 1792.
Szigónó a könyvdíszben balra

Trattner Mátyás, Pest

Trattner Mátyás, Pest, 1793. Azonos témájú,
de más perspektívából ábrázolt metszet,
ám e változatról Gritner szignója hiányzik

Trattner Mátyás, Pest, 1791–1793.
Szigónó jobbra a könyvdíszben

Trattner Mátyás, Pest, 1793–1798.
Szignó a könyvdíszben balra

Trattner Mátyás, Pest, 1793.
Sznigó alul középtől jobbra

Trattner Mátyás, Pest, 1793–1799.
Sznigó alul középtől jobbra

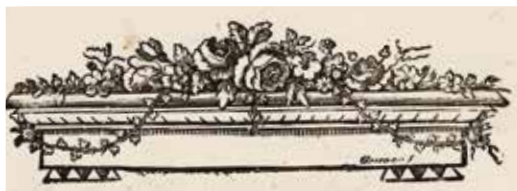

Trattner Mátyás, Pest, 1792.
Sznigó alul középtől balra a könyvdíszben

Johann Thomas Edler von Trattner, Bécs

Trattner, J. T., Bécs, 1799.
Sznigó alul középtől jobbra

Trattner, J. T., Bécs, 1799.
Sznigó alul középtől jobbra

Trattner, J. T., Bécs, 1799. Nem szignált dísz, ám erős hasonlósága miatt a szignált Gritner-féle változattal feltételezhető, hogy ez is Gritner alkotása lehetett

Hochmeister Márton, Kolozsvár – Szeben

Hochmeister Márton, Szeben, 1793.
Sznigó alul a könyvdísz jobb oldalán

Hochmeister Márton, Kolozsvár, 1793.
A nagy hasonlóság ellenére Gritner-szignó nem szerepel ezen a változaton

Hochmeister, Márton, Kolozsvár, 1796–1800.
A nagy hasonlóság ellenére Gritner-szignó nem szerepel ezen a változaton

A szignó nélküli, de a Gritner-metszetekkel egyező változatok esetében további kutatást igényel annak megállapítása, hogy ezek is a saját alkotásai-e, vagy sikeres utánmetszetek.

Weinmüller Bálint, Komárom

Weinmüller Bálint, Komárom, 1795–1797.
Szignó alul középen a könyvdíszben a puttó bal lábánál

Tichy János, Nagyvárád

Tichy János, Nagyvárád, 1809. Szignó alul középen a könyvdíszben a puttó bal lábánál

Gottlieb Antal, Nagyvárád

Gottlieb Antal, Nagyvárád, 1805. Szignó alul balra

Streibig József, Győr

Streibig József, Győr, 1796. Szignó alul balra

**CSATLAKOZZON NYOMDAMÚZEUM
CSOPORTUNKHOZ A FB-ON**

www.facebook.com/groups/nyomdamuzeum/